

STUDIRANJE ARAPSKOG JEZIKA NEODVOJIVO JE OD STUDIRANJA ISLAMSKIH NAUKA

Mustafa JAHIĆ*

UDK 811.411.21'36:28-23

SAŽETAK: U ovome radu želi se ukazati na povezanost i međusobne utjecaje arapskog jezika sa svim njegovim naučnim disciplinama i islamskih nauka koji traju od početka objave Kur'ana, zbog čega je arapski jezik postao neodvojivi dio islama i svih islamskih nauka. Zahvaljujući tome, arapske jezikoslovne nauke zauzimaju značajno mjesto u izučavanju islamskih nauka, a arapski jezik postaje jedan od važnijih predmeta u islamskom obrazovnom sistemu. Imajući u vidu navedene činjenice, ovim radom želi se također istaći nužnost posvećivanja veće pažnje izučavanju arapskih jezikoslovnih nauka, uključujući arapski jezik i sve njegove discipline, i u našim islamskim obrazovnim institucijama.

Ključne riječi: arapski jezik, gramatika, jezikoslovne nauke, islamske nauke, islamsko obrazovanje

Budući da je Kur'an objavljen na arapskom jeziku, da su Poslanikovi hadisi i njegov sunnet registrirani i sačuvani na arapskom jeziku te da su svi glavni izvori islama i islamskih nauka napisani na arapskom jeziku, arapski jezik postao je neodvojivi dio islama i svih islamskih nauka. Zbog toga arapski jezik sa svim svojim disciplinama zauzima značajno mjesto u izučavanju islamskih nauka, prije svega onih koje se tiču razumijevanja i tumačenja Kur'ana, Poslanikovog sunneta i izvođenja vjerskih propisa. Povezanost arapskih jezikoslovnih disciplina i islamskih nauka rezultiralo je njihovim međusobnim utjecajima u načinima promišljanja, metodologiji

istraživanja, pisanja naučnih djela, terminologiji i metodama raspravljanja o raznim naučnim temama.

Kur'an je izvor arapske gramatike i najveće lingvističko dostignuće

Ovakvim se odnosom arapskog jezika i islamskih nauka posebno ističe religijski aspekt proučavanja arapskog jezika. Jer kada Uzvišeni Bog kaže da je Kur'an objavljen na čistom arapskom jeziku u kojem nema ničeg jezički nepravilnog, to implicira da je sve što se odnosi na arapski jezik u Kur'anu izvor istinske, prema tome, i lingvističke nauke. Zahvaljujući tome, Kur'an kao prva knjiga i

najveće lingvističko dostignuće na arapskom jeziku postaje i jedan od najznačajnijih izvora arapske gramatike tako da za ispravno razumijevanje kur'anskog teksta nužno biva znanje one forme arapskog jezika u kojoj je objavljena Božija Objava. Zbog toga je Kur'an bio najveći argument Allahovog Poslanika protiv onih koji su sumnjali u njegovo poslanstvo. Kada bi ga njegovi sljedbenici pozivali da im pokaže nešto nadnaravno, on bi im učio (recitirao) Kur'an.¹ Zbog svoje uloge i značaja u islamu arapski jezik je među muslimanima dostizao i neku vrstu svetosti tako da su mnogi, čak i neki poznati arapski gramatičari, smatrali da je i arapski jezik od

* Dr. Mustafa Jahić, viši naučni saradnik Gazi Husrev-begove biblioteke.

¹ Maḥmūd Aḥmad Naḥla, *Uṣūl al-naḥw al-'arabī*, Dār al-'Ulūm al-'arabiyya, Bayrūt, 1407/1987, str. 34; Yasir Sulei-

man, *The Arabic Grammatical Tradition*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1999, str. 18-19.

Boga objavljen, bez ikakvog ljudskog udjela u njegovom nastanku.²

Zahvaljujući navedenom statusu, arapske jezikoslovne nauke se u većini islamskih klasifikacija znanja nalaze u vrhu klasifikacione sheme, u nekima, čak, na prvome mjestu. U nekim klasifikacijama ove se naučne discipline tretiraju i kao nauke neophodne za sticanje znanja o drugim naukama, zbog čega se određuju kao pomoćne ili instrumentalne nauke (*‘ulūm alīyya*). Tako prema Al-Gazālijevoj klasifikaciji nauka, leksikografija (*‘ilm al-luġa*) i gramatika (*‘ilm al-naḥw*) spadaju u treću vrstu nauka koje se označavaju kao uvodne nauke (*‘ulūm al-muqaddimāt*). Ove naučne discipline, prema Al-Gazāliji, ne spadaju u religijske nauke, ali je njihovo izučavanje obavezno zato što služe kao instrumentarij religijskim naukama.³ U Ibn Haldūnovoj klasifikaciji znanja, arapske jezikoslovne nauke (*‘ulūm al-lisān al-‘arabi*) u koje spadaju: gramatika (*naḥw*), leksikografija (*luġa*), stilistika (*bayān*) i književnost (*adab*) tretiraju se kao posebna vrsta nauka. Ove naučne discipline, prema Ibn Haldūnu, povezane su s fundamentalnim islamskim vjerskim naukama (*‘ilm al-šari‘a*) tako što služe kao pripremne i pomoćne nauke u njihovom sticanju.⁴

Arapski jezik je nezaobilazan predmet u islamskom obrazovnom sistemu

Ovakva pozicija arapskog jezika u klasifikaciji znanja sa svim njegovim naučnim disciplinama značajno je utjecala i na njegov status u islamskom obrazovnom sistemu muslimanskih društava kroz najznačajnije periode njihovog razvoja. Budući da je islamsko obrazovanje u početku uglavnom bilo religijsko-teološkog karaktera a arapski jezik nezaobilazan predmet takvih izučavanja, on postaje nezaobilazan predmet izučavanja

i u islamskom obrazovnom sistemu, dostižući ponekad i status svetosti te najznačajnijeg jezika i jednog od najvažnijih predmeta.

Budući da jezik predislamske poezije i jezik Kur’ana predstavljaju jedinstven jezik, radi istraživanja i studiranja arapskog lingvističkog naslijeđa, čiji se počeci vežu uglavnom za period nakon pojave islama, neophodno je poznavanje i jezičke stvarnosti na Arabijskom poluotoku u vrijeme prije pojave islama, uključujući i period Objave. Ovo je posebno važno s obzirom na to da je i dalje otvoreno pitanje nastanka jezika na kojemu je spjevana predislamska poezija, objavljen Kur’an i napisani Poslanikovi hadisi.

Istraživanje jezičke stvarnosti predislamskog perioda važno je i zbog toga što ovu jezičku stvarnost karakteriziraju jezičke aktivnosti u vezi s tretiranjem nekih jezičkih pojava, koje ukazuju na postojanje neke vrste jezičke svijesti kod Arapa toga doba. Naime, poznato je da je u ovom periodu postajalo pismo kojim su se Arapi služili i da je stvarana poezija koja se usmenim putem prenosila s generacije na generaciju. Kroz savladavanje pisma, njegovo čitanje i samu strukturu pisma, manifestirale su se određene jezičke pojave koje će se nakon pojave islama, u normativnom periodu arapskog jezika, gramatički sankcionirati, dok je učenje poezije pomagalo u razumijevanju neobičnih mjesta u tekstu Kur’ana i interpretiranju nekih jezičkih pojava.

S obzirom na to da pismo samom svojom prirodom počinje izazivati jezičku svijest kod ljudi, učenje čitanja i pisanja arapskim pismom te učenje jezika susjednih naroda u predislamsko vrijeme predstavljali su naznake priprema za otpočinjanje aktivnosti na jezičkim izučavanjima arapskog jezika u islamskom periodu. Spособnost razlikovanja glasova i riječi, glasovne strukture riječi, njenih

sufikslnih i prefikslnih dodataka i, uopće, identificiranje dijelova jezičke strukture, značilo je da su neki Arapi imali, makar i primitivno, razvijenu svijest o glasovnom sistemu vlastitog jezika.

Arapski jezik predislamskog perioda, koji se realizirao uglavnom u govornoj praksi, imao je veoma važnu ulogu u životu Arapa toga doba. O tome svjedoči veliko književno naslijeđe, nastalo u navedeno doba, uglavnom u formi poezije i u manjoj mjeri proze. Arapi predislamskog perioda bili su posebno ponosni na svoj jezik tako da su pridavali naročitu pažnju rječitosti i jezički ispravnom govoru. Govornici i pjesnici predislamskog perioda koji su pokazivali poseban dar u jezičkom izražavanju imali su istaknuto mjesto u društvu. Zbog toga je ovaj dio književnog naslijeđa u vrijeme normiranja arapskog jezika bio jedan od glavnih izvora jezičkog materijala koji se koristio u izvođenju gramatičkih pravila. Zato nije nikakvo čudo da je i Kur’an objavljen na ovome “najjasnijem, najrječitijem i stilski nenadmašnom arapskom jeziku”.

Obim i značaj promjena među Arapima nastalim objavom Kur’ana u svim aspektima njihovog života, između ostalog i u izučavanju arapskog jezika, posebno su vidljivi kada se uporede sa stanjem intelektualne svijesti Arapa u predislamskom periodu, naročito sa stanjem “obrazovnog sistema” s kakvim su dočekali početak Objave.

Naime, Arapi su prije pojave islama živjeli u plemenski organiziranim zajednicama. Obrazovanje je bilo izrazito primitivnog karaktera. Veoma mali broj Arapa znao je čitati i pisati. Običaje, vrijednosti društvenog života, moral, vjerovanja i razne vještine utemeljene na plemenskim principima djeca su stjecala uglavnom nasljeđivanjem, oponašanjem

² Navedenu teoriju među arapskim gramatičarima zastupao je Aḥmad b. Fāris. Vidjeti: Aḥmad ibn Fāris, *al-Šāḥibī fī fiqh al-luġa wa sunan al-‘Arab fī kalāmihā*,

al-Maktaba al-salafiyya, al-Qāhira, 1328/1910, str. 5.

³ Abū Ḥāmid al-Gazālī, *Iḥyā’ ‘ulūm al-dīn*, Dār al-Ša‘b, al-Qāhira, s. a., I, str. 1-81.

⁴ ‘Abd al-Rahman ibn Khaldun, *Muqaddima*, I-II, Prijevod: Teufik Muftić, Urednik: Amir Ljubović, El-Kalem, Sarajevo, 2007: II, str. 731.

i učenjem od starijih. Vještine koje su najviše učili od starijih odnosile su se uglavnom na vođenje rata, lov, izradu ratnih oruđa i opremanje konja. Od susjednih naroda usvojili su osnove nekih naučnih disciplina, najviše astronomije, medicine, proricanja sudbine, tumačenja snova i sl. Zanimali su se i za historiju, rodoslovlje, razna vjerovanja i sl.

Za širenje vlastitih vrijednosti i ideja najviše su koristili sezonske sajmove koji su predstavljali svojevrsne književne susrete na kojima su razmjenjivali razne ideje i učestvovali u razmjeni novih poetskih ostvarenja te iskustva u trgovini i ekonomiji. S obzirom na to da su većinom bili nepismeni, sva stečena iskustva, posebno poeziju, prenosili su usmenim putem s generacije na generaciju.

Objava Kur'ana s lingvističkog aspekta je najvažniji događaj u historiji arapskog jezika

Zahvaljujući upotrebi "najrječitijeg" i gramatički "najpravičnijeg" arapskog jezika koji se uz to odlikuje literarnom ljepotom i jasnoćom nenadmašnih stilskih formi, Kur'an je izvršio značajan lingvistički utjecaj na formu i sadržaj arapskog jezika. Kur'an je zahvaljujući tome kod Arapa probudio, uvećao i ojačao svijest o bogatstvu i ljepoti njihovog jezika. Zbog toga objava Kur'ana s lingvističkog aspekta predstavlja najvažniji događaj u historiji arapskog jezika s dalekosežnim i trajnim posljedicama u cjelokupnoj arapsko-islamskoj civilizaciji i kulturi.

Pošto je Kur'an za vrijeme Božijeg Poslanika, da bi se sačuvao u formi u kojoj je objavljen, pored učenja napamet, čuvan i u pisanoj formi, ispisan na različitim materijalima i fragmentarno čuvan na više mjesta, prve halife nakon Poslanikove smrti, kao njegovi nasljednici, počinju

poduzimati korake na sakupljanju i objedinjavanju ovih listova kako bi se sačuvala cjelovitost kur'anskog teksta. Tako su već za vrijeme prvog halife Abū Bakra pojedinačni dijelovi Kur'ana sakupljeni na jedno mjestu, prema nekim mišljenjima, čak i kodificirani u jednu knjigu (*muṣḥaf*).⁵ Međutim, prema pretežnome mišljenju, halifa Abū Bakr je lično sakupio ove listove i čuvao ih kod sebe, da bi nakon njegove smrti bili kod halife Omera a da ih je nakon njegove smrti preuzela njegova kćerka Hafsa, Poslanikova supruga. Na kraju, halifa Osman ibn Affan, iz straha od pogrešnog čitanja Kur'ana, nakon što je čuo da se Kur'an čita na različite načine i da svaki čitač preferira svoj način čitanja, izdao je nalog da se kur'anski tekst sakupi i objedini u jednu knjigu *al-Muṣḥaf al-Imām* "Glavni Muṣḥaf", sačini više primjerala i po jedan primjerak pošalje u razne pokrajine tadašnje islamske države da služe kao osnova za dalje umnožavanje i širenje.⁶

Međutim, pošto pismo Osmanovog Muṣḥafa nije poznavalo posebne znakove za obilježavanje vokala i dijakritičke tačke za razlikovanje konsonanata kakvi danas postoje, i dalje je postojala mogućnost drugačijeg čitanja pojedinih riječi, odnosno njihovog čitanja na dva ili više načina, čak i pogrešnog čitanja i iskrivljavanja kur'anskog teksta. Zbog toga se, naročito kada je pogrešno čitanje nekih kur'anskih ajeta počelo poprimati karakter pojave, javila potreba za razvijanjem i usavršavanjem arapskog alfabeta kako bi se osigurala izvornost kur'anskoga teksta i omogućilo njegovo ispravno čitanje i razumijevanje.

Posebno značajnim doprinosom razvoju arapskog alfabeta smatra se punktiranje konsonanta radi razlikovanja sličnih slova i označavanja vokala, koje je izvršio Abū al-Aswad

al-Du'ālī (um. 69/688) u prvome stoljeću islama. Al-Du'ālījev sistem tačaka pomogao je da se uspostavi jasna distinkcija između nekih do tada nedovoljno jasnih arapskih slova, da se osigura pravilan izgovor, preciznost i sačuva gramatika i autentičnost kur'anskog teksta. Zbog toga se ove Al-Du'ālījeve aktivnosti, prema nekim historičarima arapskog lingvističkog naslijeđa, smatraju, čak, početkom uspostavljanja arapske gramatike. Uvođenjem posebnih znakova za vokale koji su izvršili Al-Du'ālījevi učenici nastavljene su aktivnosti na daljem usavršavanju arapskog alfabeta. U svakom slučaju, očuvanje izvornog kur'anskog teksta smatra se jednim od osnovnih činilaca koji je utjecao na nastanak i razvoj arapske gramatike.

Jezik Kur'ana kao čvrst sistem lingvističkih standarda i pokretač gramatičkih izučavanja

Zbog toga većina istraživača arapskog lingvističkog naslijeđa smatra da je do otpočinjanja izučavanja arapskog jezika i rada na uspostavljanju arapske gramatike došlo isključivo zbog griješnja u čitanju Kur'ana, čime je bila ugrožena vjerodostojnost kur'anskog teksta. Tako je, prema većini muslimanskih gramatičara, osnovni motiv i cilj uspostavljanja arapske gramatike bio očuvanje autentičnosti teksta Kur'ana, u formalnom, metodološkom, tekstualnom, sadržajnom i svakom drugom pogledu. Tako se kao prvi i osnovni uzrok i pokretač gramatičkih izučavanja arapskog jezika označava vjerski faktor.

Osim što je bio glavni uzrok i pokretač gramatičkih izučavanja, Kur'an je u arapskoj gramatičkoj tradiciji imao status i primarnog izvora jezičkog materijala, koji mu je osigurala pozicija riječi od Allaha objavljenih. Ovakav status kur'anskog jezika

⁵ Abū al-Ḥayr Muḥammad b. Muḥammad al-Dimašqī ibn al-Ġazarī, *al-Našr fī al-qirā'at al-ʿašr*, I-II, al-Tašḥīḥ wa al-murāğā'a: Muḥammad al-Ḍabbā', Dār al-Kutub al-ʿilmiyya, Bayrūt, s.a., I, str. 7.

⁶ Badruddīn Muḥammad b. ʿAbdullāh al-Zarkašī, *al-Burhān fī ʿulūm al-Qurʾān*, I-IV, Taḥqīq: Muḥammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, al-Ṭabʾa al-ṭālīṭa, Maktaba Dār al-Turāṭ, al-Qāhira, 1404/1984, I, str. 236

i 218; Ġalāluddīn al-Suyūṭī, *al-Itqān fī ʿulūm al-Qurʾān*, I, ʿatānā bihi wa ʿallaqa ʿalayhi: Muṣṭafā Šayḥ Muṣṭafā, al-Ṭabʾa al-ūlā, Muʿassasa al-Risāla nāšīrūn, Bayrūt, 1429/2008, str. 134.

podupire i činjenica da je, prema pretežnome mišljenju, objavljen na hidžaskoj varijanti arapskog jezika, koja se smatra "najčistijim" arapskim dijalektom.

Zahvaljujući tim činjenicama jezik Kur'ana smatra se najčistijom i u stilskom pogledu najelokventnijom varijantom arapskog jezika koji je zahvaljujući tome predstavljao i čvrst sistem lingvističkih standarda i pravila koji će u kasnijim gramatičkim izučavanjima pomoći u normiranju arapske gramatike. Kur'an je zbog toga bio jedan od najvažnijih izvora jezičkog materijala iz kojega se u velikoj mjeri utvrđivala jezička norma i izvodila gramatička pravila.

Međutim, iako su arapski gramatičari teorijski prihvatili kur'anski tekst kao najmjerodavniji i najsigurniji izvor jezičkog materijala, u praksi ovaj tekst nije uvijek zauzimao mjesto koje zaslužuje u njihovim lingvističkim istraživanjima, posebno kod basraskih gramatičara. Basraskim gramatičarima bilo je teško osloboditi se analogija i teorijskih načela koja su sami uspostavili i okrenuti se korištenju kur'anskog teksta u izvodeњу gramatičkih pravila.⁷

Kufanski gramatičari su imali mnogo širi pogled na mogućnost gramatičkih argumentiranja kur'anskim tekstom. Međutim, ni ovi gramatičari pod utjecajem Basranaca nisu se mogli do kraja oduprijeti utjecaju basranske metodologije koja je počivala na logici i analogiji. U mnogim gramatičkim temama i pitanjima u kojima je trebalo da odlučujuću riječ imaju kur'anski primjeri, oni su se oslanjali na analogiju.⁸

Od odnosa ostalih gramatičkih škola prema kur'anskom tekstu treba posebno spomenuti pristup grupe andaluzijskih gramatičara koje je predvodio Ibn Mađā' al-Qurṭubī. Ovi

gramatičari su se zalagali za oživljavanje gramatičkih izučavanja na drugačijim osnovama i uspostavljanje kritičkog odnosa prema gramatičarima koji su se isključivo držali lingvističkog naslijeda, naročito Sībawayha i metoda prethodnih gramatičara. Najveći utjecaj na revolucionarne stavove Ibn Mađā'a u gramatici arapskog jezika imao je Kur'an.

Ibn Mađā' je insistirao na napuštanju nekih osnovnih načela arapske gramatike i njenom pročišćavanju od velikog broja perifernih pitanja. Objašnjavanje gramatičkih jedinica raznim interpretiranjima i tumačenjima, te dodavanjima i elidiranjima prilikom primjene gramatičkih analogija na tekst Kur'ana i traženja gramatičkih uzroka u njemu, za Ibn Mađā'a je nedostojno Kur'ana. Primjenjujući neka načela *zāhirijske* pravne škole na gramatiku, među prvim gramatičkim načelima odbacio je teoriju regensa (*naẓaryya al-āmil*) koja, prema njegovom tumačenju, tjera gramatičare na često izvođenje pretpostavki koje imaju za posljedicu nepridržavanje slova Kur'ana.

Ibn Mađā' je posebno insistirao na dokidanju analogije tvrdeći da je jedina ispravna metoda jezička praksa (*samā'*) zato što analogija pretpostavlja elidiranje i dodavanje riječi i u Kur'anu. Islamski naučnici su, kako ističe Ibn Mađā', potpuno saglasni da je zabranjeno dodavanje izraza i značenja u Kur'anu, značenja čak i više od izraza, s obzirom na to da značenje predstavlja osnovni cilj Kur'ana, dok iskazi predstavljaju sredstva kojima se postiže taj cilj.⁹

Od egipatskih gramatičara koji su se u svojim istraživanjima i gramatičkim argumentiranjima značajno oslanjali na kur'anski tekst posebno se ističe Ibn Mālik, koji se u gramatičkim argumentiranjima najviše

koristio kur'anskim tekstom, i Ibn Hišām, koji je poznat kao gramatičar koji se najviše posvetio kur'anskom tekstu, prihvatajući ga za osnovu svojih gramatičkih analiza, tumačenja i interpretiranja, te predmetom gramatičkih vježbi.¹⁰

Međutim, budući da se neke riječi u Kur'anu na različite načine artikuliraju, Kur'an ne predstavlja u potpunosti jednoobrazan tekst, što potvrđuje postojanje više varijanti kur'anskih čitanja (*qirā'at qur'āniyya*), koje se manifestiraju u fonološkim, morfološkim i manje sintaksičkim i leksičkim razlikama. Mogućnost različitog čitanja kur'anskog teksta odobrio je lično Poslanik, kao jednu od olakšica u savladavanju pravilnog čitanja Kur'ana. Odobravanje različitih kur'anskih čitanja tumači se i Poslanikovom željom za jačanjem kur'anskog obraćanja što većem broju arapskih plemena na njihovim dijalektima, čime se ovjerava sociokulturni karakter kur'anskih čitanja i istovremeno potvrđuje im se pozicija prikladnog objekta lingvističkih analiziranja i prihvatljivog izvora arapske gramatike.¹¹

Utjecaj arapske lingvističke nauke na razvoj tefsirske nauke

Pored značaja Kur'ana za nastanak i razvoj lingvističkih disciplina i arapskoj lingvističkoj nauci pripisuje se veliki značaj za razvoj tefsirske nauke (*tafsīr al-Qur'ān*), kao jednom od načina otkrivanja značenja kur'anskoga teksta. Naime, bez obzira na to što je Kur'an objavljen na "jasnome" arapskom jeziku, svi Arapi na jednak način nisu razumijevali značenja njegovih riječi i konstrukcija. Zbog toga se bez poznavanja lingvističke dimenzije arapskog jezika na kojemu je objavljen Kur'an, ne može

⁷ Abdul'āl Sālim Mukarram, *al-Qur'ān al-Karīm wa aṭarubu fi al-dirāsāt al-naḥwiyya*, al-Ṭab'a al-ṭāniya, Mu'assasa 'Alī Ġarrāh al-Šabbāh, al-Kuwayt, 1978, str. 112-13.

⁸ Tammām Ḥassān, *al-Uṣūl, dirāsa abistimūlūgiyya li al-fikr al-luġawī 'inda*

al-'Arab, Dār al-Šu'un al-ṭaqāfiyya al-āmma, Baġdād, 1988, str. 30-38.

⁹ Ibn Mađā' al-Qurṭubī, *Kitāb al-Radd 'alā al-nuḥāt li Ibn Mađā' al-Qurṭubī*, Taḥqīq: Šawqī Ḍayf, al-Ṭab'a al-ṭāliṭa, Dār al-Ma'ārif, al-Qāhira, 1988, str. 15-18 i 71-82.

¹⁰ Abdul'āl Sālim Mukarram, *al-Qur'ān al-Karīm wa aṭarubu...*, str. 179-81 i 202.

¹¹ Aḥmad 'Alī al-Imām, *Variant Readings of the Qur'an: A Critical Study of their Historical and Linguistic Origins*, International Institute of Islamic Thought, Herndon, Virginia, 1418/1998, str. 134.

na ispravan način razumijevati ni značenje i smisao kur'anskoga teksta. Zahvaljujući tome, kao posebna vrsta nastali su komentari s naglašenim lingvističkim pristupom kur'anskom tekstu koji se označavaju kao *tafsir luġawi* "lingvistički komentar". Tako su se mnogi gramatičari i komentatori Kur'ana bavili različitim pitanjima kur'anskog teksta s lingvističkog aspekta. Zavisno od predmeta komentiranja nastajali su i različiti lingvistički komentari Kur'ana.

Hadiska nauka i gramatička izučavanja

Naglašen lingvistički pristup tumačenju Kur'ana prisutan je i u nekim standardnim komentarima Kur'ana, kao što su Al-Zamaḥšarijev komentar *Al-Kaššāfi* komentar Kur'ana *Al-Bahr al-muḥīṭ* koji je napisao Abū Ḥayyān al-Andalusī. Sažeti lingvistički komentari Kur'ana predstavljaju posebnu vrstu komentara koji se uglavnom označavaju kao *Ma'ānī al-Qur'ān*, "Značenja Kur'ana". Djela u kojima se komentiraju neobični izrazi u Kur'anu naslovljena su kao *Ġarīb al-Qur'ān*, "Neobične riječi u Kur'anu". Djela u kojima se vrši gramatička analiza kur'anskoga teksta najčešće se označavaju kao *I'rāb al-Qur'ān*, "Gramatička analiza Kur'ana", a djela u kojima se tretiraju kur'anska čitanja kao *Qirā'at al-Qur'ān*, "Kur'anska čitanja". Lingvistički pristup tumačenju kur'anskih ajeta može se naći i u nekim općim gramatičkim i leksikografskim djelima.¹²

Hadiska nauka svojim metodama također je značajno utjecala na tok gramatičkih izučavanja, posebno na odabir jezičkog materijala koji se može koristiti u gramatičkim argumentiranjima, o čemu su gramatičari posebno vodili računa. Međutim, u odnosu gramatičara prema tekstu hadisa i njegovom korištenju u gramatičkim argumentiranjima dogodila se neobična stvar. Gramatičari su tekst hadisa veoma rijetko koristili u gramatičkim argumentiranjima, bez obzira što su poznavali metodologiju sakupljanja i registriranja hadisa i

primjenjivali je u sakupljanju drugih vrsta jezičkog materijala.

Naime, gramatičari u prvoj etapi razvoja gramatičkih istraživanja, ne navodeći razloge takvoga stava, nisu tretirali tekst hadisa kao primarni izvor jezičkog materijala koji bi se mogao koristiti za izvođenje i argumentiranje gramatičkih pravila. Nisu ga, osim u rijetkim slučajevima, koristili ni u dokazivanju ispravnosti jezičkih pojava registriranih u Kur'anu i drugim izvorima. Tek kasnije, kada se u drugoj fazi razvoja gramatičkih studija počinju javljati i gramatičari koji prihvataju hadis kao izvor jezičkog materijala, pristalice stava o neprihvatanju teksta hadisa pokušavaju objasniti navodne razloge zbog kojih ovi gramatičari nisu koristili tekst hadisa u svojim gramatičkim istraživanjima.

Neprihvatanje hadisa kao izvora jezičkog materijala gramatičari su pravdali time što većina hadisa, prema njihovom tumačenju, ne odražava siguran i doslovan Poslanikov govor, nego smisao ili sažetak njegovoga govora. Naime, većina hadisa, prema ovim gramatičarima, registrirani su prema značenju, a veoma mali broj u doslovnom obliku, i to uglavnom kraći hadisi.¹³

Povezanost arapskog jezika i islamskog prava - fiqha

Kada se govori o povezanosti i međusobnom utjecaju arapskog jezika i islamskih nauka, posebno je značajan odnos arapskog jezika i islamskog prava (*fiqh*). S obzirom na to da je teorijski utemeljena prije arapske gramatike, islamska teorijska pravna nauka (*uṣūl al-fiqh al-islāmī*) značajno je utjecala na utvrđivanje teorijskih osnova arapske gramatike (*uṣūl al-naḥw al-'arabī*), da bi u kasnijoj fazi razvoja islamskih nauka i arapska gramatika utjecala na izvođenje islamskih pravnih propisa.

Utjecaj islamske pravne nauke jasno se prepoznaje u svim periodima razvoja arapske gramatike kroz lingvistička promišljanja arapskih gramatičara, bilo u metodologiji istraživanja ili pisanja gramatičkih djela, naročito u djelima koja govore o izvorima arapske gramatike, metodologiji gramatičkih istraživanja i upotrebi terminologije.

Arapski su gramatičari posebno slijedili islamske pravnike u utvrđivanju kriterija za odabir izvora arapske gramatike i usvajanju metoda izvođenja gramatičkih pravila. Tako se u djelima koja se bave utvrđivanjem i razmatranjem teorijskih osnova arapske gramatike, koja se najčešće označavaju kao *uṣūl al-naḥw al-'arabī*, "osnove arapske gramatike", jezički materijal koji služi kao izvor arapske gramatike (*maṣādir al-naḥw al-'arabī*) označava kao *samā'* ili *naql*, "direktno registrirana ili tradirana jezička praksa", konsenzus gramatičara u vezi s nekim gramatičkim pitanjem kao *iġmā'* "konsenzus", analoški postupak izvođenja gramatičkih pravila kao *qiyās* "analogija" i drugi postupci kao *istiḥsān* "prioritetno pravilo", ili *istiḥāb al-hāl* "pretpostavljanje kontinuiteta". Navedeni i drugi izvori i načini izvođenja gramatičkih pravila nekada se označavaju kao *maṣādir*, "izvori", nekada kao *adilla*, "dokazi", a nekada i kao *manābiġ*, "metode" izvođenja gramatičkih pravila.¹⁴

Posebno značajan utjecaj metodologije islamskog prava na metodologiju arapske gramatike predstavlja upotreba formalne analogije u gramatičkim istraživanjima. Tako se u procesu izvođenja gramatičkih pravila, isto kao i u islamskom pravu, govori o četiri osnovna elementa analogije. *Far'* označava jezičku pojavu koja se upoređuje, *aṣl* jezičku pojavu s kojom se upoređuje, *ġāmi'* ili *'illa* zajedničku vezu ili neku drugu međusobnu sličnost, odnosno uzrok manifestiranja dviju jezičkih pojava koje se upoređuju i, na kraju, *ḥukm*

¹² Karīm Ḥusayn Nāsiḥ al-Ḥālidi, *Aṣāla al-naḥw al-'arabī*, Dār Saḫā' li al-naṣr wa al-tawzī', 'Ammān, 1426/2005, str. 88-90.

¹³ Ġalāluddīn al-Suyūṭī, *al-Iqtirāḥ fi 'ilm uṣūl al-naḥw*, Ta'liq: Maḥmūd Sulaymān Yāqūt, Dār al-Ma'rifa alġāmi'iyya, al-

Iskandariyya, 1426/2006, str. 89; Tammām Ḥassān, *al-Uṣūl, dirāsa abistimūlūġiyya...*, str. 100.

¹⁴ Tammām Ḥassān, *al-Uṣūl, dirāsa abistimūlūġiyya...*, str. 65-66; Maḥmūd Naḥla, *Uṣūl al-naḥw al-'arabī*, str. 13.

gramatičko pravilo koje proizlazi iz analoškog postupka kojim se sankcionira jezička pojava koja se uvodi u analoški postupak izjednačavanja s pojavom s kojom se upoređuje.¹⁵

Prema mišljenjima nekih savremenih istraživača arapskog lingvističkog naslijeđa, posebno onih koji se zalažu za reformiranje arapske gramatike, na razvoj arapskih jezikoslovnih disciplina utjecala je i islamska apologetika (*'ilm al-kalām*), naročito u metodološkom pogledu. Međutim, osim utjecaja islamske apologetike na gramatička izučavanja, može se govoriti i o značaju gramatike za razumijevanje osnovnih islamskih dogmi o kojima se prije svega govori u Kur'anu i hadisu, ali i u drugim izvorima.¹⁶

Zaključak

Poznavanje arapskoga jezika predstavlja prvi i osnovni uvjet za razumijevanje i tumačenje Kur'ana

i Poslanikovog sunneta, zbog čega arapski jezik sa svim svojim disciplinama zauzima značajno mjesto u izučavanju islamskih nauka, prije svega onih koje se tiču razumijevanja i tumačenja Kur'ana, Poslanikovog sunneta i izvođenja vjerskih propisa. S obzirom na to da se vjerski propisi izvode iz arapskih izvora, poznavanje ovih naučnih disciplina, posebno gramatike arapskoga jezika, obaveza je svih onih koji se bave islamskim naukama. Zbog toga se, prema nekim mišljenjima, arapski jezik smatra nerazdvojivim dijelom islamske vjere, čak vjerskom obavezom koja se definira kao *farḍ al-kifāya*. Zahvaljujući tome, na mnogim islamskim univerzitetima, naročito u arapskim zemljama, studiranje islamskih nauka neodvojivo je od studiranja arapskoga

jezika (*al-luġa al-'arabiyya wa al-dirāsāt al-islāmiyya*). I u bosansko-hercegovačkim islamskim obrazovnim institucijama dugo vremena, zajedno s arapskom gramatikom, u statusu jednog od najvažnijih predmeta izučavala se također leksikografija, stilistika i književnost. Danas, nažalost, u nekim našim islamskim obrazovnim ustanovama (medrese i fakulteti) izučava se samo arapska gramatika a i ona, svedena na minimalan broj časova i semestara, s tendencijom daljeg reduciranja. Na kraju, smatram da bi pored vraćanja statusa arapskim jezikoslovnim disciplinama koji im pripada, dobro bilo u okviru studiranja islamskih nauka posvetiti više pažnje njihovom korelativnom odnosu s arapskim jezikoslovnim naukama.

¹⁵ Maḥmūd Naḥla, *Uṣūl al-naḥw al-'arabi*, 100 i 134; Tammām Hassān, *al-Uṣūl, dirāsa abīstīmūlūġiyya...*, str. 168; Yasir Suleiman,

The Arabic Grammatical Tradition, str. 27-32.

¹⁶ Karim al-Ḥalīdī, *Aṣāla al-naḥw al-'arabi*, str. 99-100.

الموجز

دراسة اللغة العربية لا تنفك عن دراسة العلوم الإسلامية

مصطفى يميتش

يرغب الكاتب في هذا البحث الإشارة إلى الترابط والتأثير المتبادل بين اللغة العربية بجميع فروعها وبين العلوم الإسلامية، والذي ما يزال قائماً منذ بدء تنزيل القرآن الكريم، مما جعل اللغة العربية جزءاً أساسياً من الإسلام ومن كافة العلوم الإسلامية. ويفضل ذلك تحتل علوم اللغة العربية مكانة مرموقة في دراسة العلوم الإسلامية، وتصبح اللغة العربية إحدى المواد المهمة في النظام التعليمي الإسلامي. وأخذاً للحقائق المذكورة في الحسبان، فإن الكاتب يرغب أيضاً بالتأكيد على ضرورة منح دراسة علوم اللغة العربية اهتماماً أكبر في مؤسساتنا التعليمية الإسلامية.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، القواعد، العلوم اللغوية، العلوم الإسلامية، التعليم الإسلامي.

Summary

ARABIC LANGUAGE STUDIES ARE INSEPERABLE FROM THE ISLAMIC STUDIES

Mustafa Jahić

This article points to connections and mutual relations of the Arabic language and all its fields and Islamic studies that date back to the beginning of the revelation of the Qur'an, due to which Arabic language became an inseparable part of Islam in all its fields of studies. Thus Arabic linguistic studies have great significance in studying the Islamic studies, and Arabic language becomes one of the essential subjects in the Islamic education system. Keeping this in mind, this article also stresses upon the need for paying more attention to the Arabic linguistics, by introducing Arabic language with all its disciplines in our Islamic educational institutions.

Key words: Arabic language, grammar, linguistics, Islamic studies, Islamic education